

Наталія Кондель-Пермінова

кандидат архітектури, завідувач відділу дизайну й архітектури
Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України

Nataliya Kondel-Perminova

Candidate in Architecture, Head of the Department of Design and
Architecture of the Modern Art Research Institute of the National
Academy of Arts of Ukrainee-mail: nnkp@i.ua orcid.org/0000-0001-9512-4783

Архітектурна й художня критика в Україні: стан і перспективи

Architectural and Art Criticism in Ukraine: State and Prospects

Анотація. Розглянуто особливості сучасного стану архітектурної й художньої критики в Україні, обумовлені специфічними обставинами буття радянського періоду. Визначено провідні напрями розвитку вітчизняної критичної діяльності, спрямовані на подолання наслідків деструктивних процесів ХХ століття у нових соціально-економічних умовах. Підкреслено важливість архітектурної критики для формування широкого публічного архітектурного дискурсу, для вбудовування архітектури у структуру арт-ринку.

Ключові слова: критика, діяльність, комунікація, архітектурознавство, мистецтвознавство.

Постановка проблеми. Критика є мистецькою діяльністю особливого типу, обумовленою персоною критика. Критичні судження привертають увагу і досягають мети у тому випадку, якщо в одній особі поєднуються глибокі предметні знання, висока загальна культура і літературний талант. Право на критику ніким і ніде не надається, це лише статусна риса: якщо людина має статус у комунікації, то до неї прислухаються, на її думку зважають.

Критика дозволяє вловити те, що стоїть «за текстом», а саме — той новий сенс, що народжується у процесі дискусій. За відсутності критики і в суспільстві, і в середині професійних сфер зникає розуміння сутності і якості мистецьких рішень.

Особливості архітектурної критики як діяльності полягають в її багатшаровості, яка ґрунтується на низці принципів аспектів, згідно з якими і розгортається критичний дискурс. Серед них — відтворення уявлення про світобудову, що віддзеркалюється у конкретних матеріальних об'єктах; аналіз об'ємно-просторової та пластичної мови архітектури, яка обумовлює широке коло вербальних тлумачень; розгляд ужиткового функціонування архітектурного об'єкта у структурах повсякденності тощо. Історично сформована на перетині фахових і міжпрофесійних дискурсивних практик, архітектурна критика виконує комунікативні функції між творцями (архітекторами) та споживачами архітектурного середовища.

В Україні у радянський період архітектурна критика була вихолощена і деформована задля обслуговування

партійної установки вивищити ідеологічне значення пропагандистських об'єктів, відсуваючи на другий план побутові й ужиткові функції. Загальнодержавна стратегія правлячої партії, спрямована на тотальну індустріалізацію — «побудову соціалізму» — витіснила «соціальне замовлення» людей щодо якості життєвого середовища й навіть позбавила їх права участі у публічному обговоренні буттєвих проблем. Нанівець було зведено провідне завдання критики — налагоджувати й постійно підтримувати публічні дискурси творців й споживачів, яке було підмінене поголовним «схваленням» всіх партійних настанов.

За уресерівської доби поняття критики тотально деформувалося, оскільки «розвиток» усіх видів мистецтва було зосереджено в руках єдиної правлячої комуністичної партії, яка насильно спрямовувала всі мистецькі рухи в уніфіковане річище вульгарно трактованого вчення К. Маркса. Мистецькі твори розглядали й оцінювали зі спрощених позицій марксистсько-ленінського підходу. Роль критиків виконували партійно-ідеологічні службовці, які відповідали за «виховання» діячів мистецтва і відповідність змісту їхніх творів ідеології пролетарської диктатури. «Радянсько-марксистські» критики, не втрачаючи пильності, «допомагали» митцям виявляти «помилки» і «збочення» з пролетарського шляху. Багатьом митцям таке «піклування» вартувало життя.

Про істотне викривлення соціальних функцій критики та її місця в художньому процесі йдеться у дослідженні М. Криволапова. Автор зазначає, що «певну відчуженість

і незалежність художників від критики спричиняла система державних замовлень <...> Здебільшого такі твори мали відзначитися дотриманням ідеологічних норм і, як правило, обмежувалися лєнінською, історико-революційною, трудовою та військово-патріотичною тематикою. Критикувати майстрів, що стверджували у своїх творах радянські пріоритети, переваги радянського способу життя часом було небезпечно, бо це означало критикувати основи партійної ідеології. <...> Таким чином, здебільшого, критика перетворювалася на своєрідного “доповідача”, популяризатора апробованих імен і витриманих у душі тодішньої ідеології творів. Фактично, художньому критику відмовлялося у праві на свободу творчості. У пошуках якогось виходу художні критики були змушені в багатьох випадках обходити “гострі кути”. Тон рецензій, критичних оглядів, проблемних статей переважно ставав компліментарним. <...> Повноправний критичний вогонь “відкривався” лише по буржуазному мистецтву, а також по вітчизняних молодих митцях, які намагалися шукати нетрадиційні шляхи в мистецтві» [1, с. 229–230].

Зі зміною соціально-економічного устрою й появою приватної власності на землю й об’єкти нерухомості, приватного інвестиційного замовлення на проектування та будівництво далася взнаки відсутність в Україні протягом багатьох десятиліть ХХ століття нормальної критичної практики. Так, складність переходу від централізованого містопланування до управління урбаністичними процесами, що потребує високого рівня компетентності всіх його учасників, засвідчила, що ні органи влади, ні бізнес, ні професіонали, ні громадяни, ні медіа не здатні до конструктивної публічної комунікації.

Єдиним критерієм роботи архітектора, який майже миттєво опинився в лещатах девелоперських циклів, став низький смак неосвічених замовників, цінністю яких є лише отримання великих і надшвидких прибутків. Громадяни здебільшого не в змозі зрозуміти і об’єктивно оцінити новобудови, і вимушені задовольнятися девелоперською продукцією низької якості. Відсутність професійної та публічної комунікації із залученням влади, бізнесу і громадськості призводить до серйозних соціальних наслідків, до зростання конфліктних ситуацій.

Показовим прикладом відсутності тривалої та ретельної комунікації стосовно професійно обґрунтованого й усвідомленого суспільством вигляду новобудови стала проблемна ситуація навколо будівлі Театру на Подолі на Андріївському узвозі в Києві. У резонансному конфлікті 2016–2017 років зіткнулися громадяни, які розділилися на дві протилежні групи «за» і «проти» нового об’єкту; театральна труппа, яка довгий час очікувала на будівлю свого театру, і широка театральна громада, меценати будівництва («Рошен»); мешканці вулиці та персонал компаній, розташованих поблизу будівлі театру; законодавча і виконавча влада державного, міського, районного рівнів; органи охорони пам’яток і представники архітектурної спільноти. Контroversійні думки стосовно образу будівлі театру, його об’ємно-просторової композиції тощо вирували й у колі архітекторів. Однак аргументованих

критичних суджень, які б публічно лунали від професійного співтовариства, не було, хоча теми «архітектура», «цінності городян», «збереження історичного середовища» суттєво домінували [2].

Мета дослідження: аналіз сучасного стану архітектурної й художньої критики в Україні й обґрунтування можливих перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Як соціальному явищу архітектурі надає буттєвості архітектурна критика, що артикулює у словах і соціально важливих поняттях зміст світобудови, втілений у творах зодчих. Діяльність критики підкріплена теорією, яка задає підстави спільності розуміння тих чи інших явищ архітектури. Так, приміром, опрацьована З. Гідеоном просторово-часова концепція у мистецтві, архітектурі й будівництві стала підґрунтям для численних трактувань архітектури модернізму [3]. Наступною етапною працею, яка неабияк вплинула на свідомість архітекторів, стала робота Ч. Дженкса «Мова архітектури постмодернізму» [4]. Вживання терміна «постмодернізм», який широко застосовується у мистецтвознавстві як програмне протиставлення «сучасному» мистецтву (модернізму), виявилось важливою стадією усвідомлення архітектурного постмодернізму, його цілей й творчої проблематики. Теоретичні розробки поняття «постмодернізм» дозволили здійснити ревізію фундаментальних засад «сучасного руху» від уявлень про соціальну роль архітектури і її потенціал соціальних трансформацій, до виражального арсеналу архітектурної «мови» [5].

Суспільна значущість архітектурної критики у сучасних умовах потребує подальшого розгортання її діяльності, що, у свою чергу, вимагає усвідомлення особливостей внутрішньої будови критики. Перш за все, поняття «архітектурна критика», матеріалом якої переважно є поточні процеси і результати архітектурної діяльності, охоплює кілька змістовних фокусів: критика як *вид архітектурної діяльності*, предметом якої є аналіз і оцінка розвитку, відповідно до ідеології, мети і завдань, які ставить суспільство перед архітектурою; критика як *метод розкриття суперечностей* в архітектурно-урбаністичній сфері і її відносини з іншими сферами та суспільством; критика як *судження*, об’єктом якого є результат, або вид професійної діяльності; архітектурна критика як *соціальне явище і література про архітектуру* (як текст у ряду критичних текстів про літературну, художню й інші види діяльності).

Залежно від цілей, завдань і адресатів критики, способів її описання, інтерпретації й оцінки, розрізняють два види архітектурної критики: *внутрішня професійна* та *зовнішня*. До внутрішньої критики, яка функціонує всередині архітектурно-урбаністичної сфери, належать публікації у професійній пресі, на вебсайтах, виступи на форумах, а також — множина спонтанного прояву архітектурної критики у вигляді різних висловлювань, авторами яких, як правило, є архітектори. Зовнішня критика охоплює судження про архітектуру, які з’являються у ЗМІ, науково-популярній літературі, авторами яких можуть бути не тільки архітектори, а й представники інших професій,

різних соціальних груп. Зміст цих двох структур архітектурної критики дозволяє бачити архітектуру як особливу форму ідеології, як співорганізацію різноманітних форм практики, а також її особливості, що виникають у процесі вирішення, проблеми.

Критична діяльність класифікується за об'єктами судження, по жанрах або критеріях, які покладені за основу цінностей судження. Архітектурно-критичні матеріали відрізняються за об'єктом судження: творча концепція або конкретний результат архітектурної діяльності.

Дотримання фокусу або на стратегіях розвитку або на поточному моменті визначає виокремлення двох напрямів архітектурної критики: *концептуального* (актуально-концептуального або ретроспективного) й *оперативного*. Концептуальний напрям охоплює судження, об'єктом яких є ідеологічні, методологічні та теоретичні проблеми архітектури (наприклад, традиції й інновації, архітектура і суспільство, художній образ в архітектурі тощо). У фокусі уваги концептуальної критики — обговорення і порівняння різних творчих концепцій; формування ціннісних значень у професійній та громадській свідомості; зміцнення громадського статусу професії.

Оперативна архітектурна критика аналізує й оцінює конкретні результати архітектурної роботи: проекти, будівництво, конкурси, виставки, книги та статті про архітектуру тощо. Її основним жанром є рецензія (відгук), яка має широкий спектр аргументації та рівні аналітики. Рецензія може уподібнюватися як до анотації, так і до великої статті й підкреслювати науковий аналіз виділеного значення, або ж поглиблювати його шляхом філософських, художніх та інших інтерпретацій.

Критика — це завжди діалог, який розгортають або самі архітектори у вигляді суджень про архітектуру і про своїх колег, або критики-професіонали, які висловлюють як свої особисті думки, так і громадську думку про архітектуру й архітекторів. Тому критика є найважливішим засобом комунікації архітектурної галузі з іншими сферами суспільного життя.

Художня критика також налагоджує комунікацію між митцями й аудиторією і як діяльність є мистецтвом естетичного судження про напрями, стилі, певні твори тощо та ґрунтується на єдності змісту й форми, на розмаїтті зв'язків між критикою й естетикою.

Активізація теоретичних концепцій при розгляді конкретного твору дає підстави для апробування тих чи інших естетичних уявлень про мистецтво. З іншого боку, критика ініціює постановку й формулювання теоретичних проблем, які розглядає естетика. Так, Володимир Панченко, аналізуючи діяльність критика Анатолія Макарова, свідчить, що останній закликав «естетичну критику» долати «обмеженість примітивного соціологізму й формалізму», «живим оком бачити у формі певну формулу духу митця». А. Макаров «не бажав бути критиком-«імпресіоністом», який у своїх судженнях спирається виключно на суб'єктивні враження. Він шукав наукових критеріїв оцінювання поезії, охоче заходив у царину філософських і психологічних студій» [6, с. 461].

Сучасне мистецтво як складна для розуміння інтелектуальна діяльність особливо потребує аналітичної критики. Втрата унікальності «аури мистецтва» з її чуттєвістю, ірраціональністю і впровадження об'єктів не-мистецтва у мистецьку царину вимагають своєрідного підпорядкування арт-діяльності аналітичній критиці. Арт-об'єкти новітнього мистецтва, що ґрунтуються переважно на теоретичних концепціях, потребують відповідного професійного коментування. У комунікативному ланцюжку «куратор — проект — арт-об'єкт» роль арт-критика значно зростає [7].

Підґрунтям критики як діяльності у мистецьких царинах, з одного боку, є теоретичні й ідеологічні положення, з іншого — етичні принципи, оскільки розбіжні, контроверсійні погляди повинні стосуватися лише тих чи інших творів або дій, і не зачіпати людей, людські стосунки.

Архітектурна та художня критика прямо впливають на ринкові відносини. Критичні оцінки того чи іншого проекту, об'єкта, події, явища багато в чому обумовлюють кінцевий результат, тобто підвищують або ж зменшують ринкову вартість об'єкта та рівень його громадського сприйняття. Навіть більше: проблематика мистецького проекту, його зміст повинні відповідати чинним поглядам критика, інакше сам проект існуватиме поза межами арт-ринку [7].

Проблему вбудовування архітектури у структури арт-ринку піднімає та досліджує О. Буряк, підкреслюючи цілковиту відсутність у масовій свідомості (у т. ч. у свідомості самих «агентів» архітектурно-будівельного ринку) уявлень про цільове призначення творів архітектури як мистецтва [8]. Це пояснюється тим, що й дотепер у посткомуністичному українському суспільстві ідеологічні уявлення радянської доби про соціально-політичні функції «ідейно-художньої спрямованості» архітектури не заміщені конкурентоздатними концепціями й на зміну «ідеологічно виваженим» архітектурній критиці не прийшла нова, адекватна новому часу структура інституцій художнього ринку. Тому дослідник опрацьовує теоретичні уявлення про будову повноцінного архітектурного арт-ринку, окреслюючи коло необхідних інституцій, зокрема, архітектурного арт-маркетингу, архітектурної критики й архітектурознавства, які спільно обслуговують, по-перше, архітектуру як професійну спільноту і, по-друге, сформовану й підготовлену архітектурну публіку. Спільним підґрунтям їхньої діяльності має бути «архітектурний музей», тобто складна ідеальна структура, в ядрі якої — систематизована бібліотека пам'яток світового зодчества. При цьому, нарівні з іншими ідеальними об'єктами, матеріальні пам'ятки архітектури у структурі Музею є особливо цінними «одинацями зберігання».

Провідні ролі на архітектурно-художньому ринку мають відігравати архітектурознавство (дисципліна, аналогічна мистецтвознавству) й архітектурна критика. У системі «нормального» ринку архітектурознавство є основним засобом інформування, просвіти, виховання

та формування з клієнтів архітектурного арт-ринку (інвесторів, замовників та споживачів) архітектурної публіки, повноцінних партнерів архітектурної спільноти.

У свою чергу архітектурна критика повинна сприяти формуванню кваліфікованого замовлення на художність архітектурного об'єкта й актуалізацію естетичних характеристик і оцінок. У цій системі уявлень серед адресатів архітектурної критики — не лише архітектори-проектувальники, теоретики, історики, але й архітектори-менеджери, архітектори-консультанти, насамперед маркетологи ринку архітектурно-проектних послуг. Однак нині архітектурознавство й архітектурна критика як важливі різновиди архітектурного професіоналізму залишаються нереалізованими можливостями, що суттєво гальмує становлення арт-ринку у вітчизняній архітектурі [8].

Висновки. Провідним чинником розвитку сучасного мистецтва, у тому числі й мистецтва архітектури, є культурна комунікація як умова забезпечення цілісності культури, її відтворення та розвитку. У цьому контексті на вітчизняних теренах певним чином змінюється роль критики: від мистецтва «судити», а за радянської доби ще й «засуджувати», повчати і перевиховувати «інакомислячих», до значення критики як комунікативної системи, що поєднує цінності й творчість, мистецтво та суспільство. Якість та інтенсивність комунікативних процесів є стратегічним ресурсом розвитку культури, мистецького середовища та різних видів креативних практик.

В умовах розгортання сучасних динамічних і рухливих мистецьких практик критика повинна звертати увагу на весь спектр внутрішніх суперечностей мистецьких процесів, а також інтерпретувати, досліджувати зміни, що в них відбуваються. Таким чином критика як комунікативна система сприяє залученню змістів, створюваних мистецтвом, до актуальних культурних практик сьогодення. Саме критичний дискурс налагоджує взаємозв'язки між митцями, мистецтвознавцями (й архітектурознавцями) та широким колом глядачів (споживачів) креативної продукції. Критик є учасником складних процесів

формування новітнього мистецтва, провідним дівцем у здійсненні транспрофесійних комунікацій, що сприяють дослідженню вузлових точок культури в цілому і різних видів мистецьких практик зокрема.

Для того, щоб сучасне мистецтво як складна для розуміння інтелектуальна діяльність було зрозумілим й змістовно сприймалося суспільством, необхідно розгортати широкий публічний дискурс. Мистецькі процеси, які фіксують події та зміни історичного буття, потребують конструктивної критики.

Критика має дати відповідь на основні виклики нашого часу, серед яких, по перше, інституціоналізація і комерціалізація сучасного мистецтва, зокрема й мистецтва архітектури. Сучасний арт зосереджений в руках кураторів, галеристів, дилерів у структурах музеїв, приватних галерей. Тому зараз в одній особі поєднуються позиції куратора, дилера, галериста і власне критика, у зв'язку з чим розмиваються межі, цілі та зміст художньої критики. Значних трансформацій зазнає й архітектура, яка стала складовою великих інвестиційних циклів девелопменту (як підприємницької діяльності, пов'язаної зі створенням, реконструкцією або зміною існуючого об'єкта чи земельної ділянки, аби збільшити їхню вартість). У той же час поява нових суб'єктів архітектурно-урбаністичної сфери України, а саме — самоврядної професійної спільноти, громадянського суспільства й інституту страхування проектно-будівельної діяльності є передумовою відновлення критичної діяльності.

Другий виклик становить бурхливий розвиток сучасних технологій. З одного боку, завдяки інтернету та соціальним мережам зменшується потреба у фізичних просторах, де відбувається зустріч глядача з творами мистецтва. Людина може знайомитися й вивчати будь-які види арту у віртуальній реальності. Однак, з другого боку, повсякчас зростає кількість непрофесійних висловлювань і суджень, що посилює необхідність у вагомих, науково обґрунтованих статтях і публікаціях, які б стали підґрунтям для формування просторів змістовних міжпрофесійних дискусивних практик.

Література

1. *Криволапов М.* Про мистецтво та художню критику України ХХ століття: Вибрані статті різних років. Київ: А+С, 2006. Книга перша: Формування та розвиток національної мистецької школи і мистецтвознавчої науки в Україні ХХ століття / ІПСМ АМУ. 268 с.: іл.
2. *Кондель-Перминова Н.* Метатеатр на Подолі в Києві // Художня культура. Актуальні проблеми: наук. вісник. Київ: ІПСМ НАМ України, 2017. Вип. 13. С. 181–212.
3. *Гидион З.* Пространство, время, архитектура / пер. с нем. Москва: Стройиздат, 1984. 455 с.
4. *Дженкс Ч.* Язык архитектуры постмодернизма / пер. с англ. Москва: Стройиздат, 1985. 136 с.
5. *Никитин В., Чудновский Ю.* Метатеатр. Киев: Оптима, 2016. 316 с.
6. *Анатолій Макаров.* Реставратор утраченного часу // *Панченко В.* Літературний ландшафт України. ХХ століття. 50 «слайдів». Київ: Ярославів Вал, 2019. С. 459–466.
7. *Смирная Л., Хаматов В., Пучков А.* Современное, современное и новейшее искусство. Попытка осмысления понятий // *Сучасне мистецтво.* Київ: ІПСМ НАМ України, 2016. Вип. XII. С. 158–168.
8. *Буряк О. П.* Процеси та інститути відтворення архітектурного професіоналізму у вітчизняній архітектурі 2-ї пол. ХХ — поч. ХХІ ст.: Дис. ... д-ра архітектури. Харків, 2015. 395 с.

References

1. *Kryvolapov M.* Pro mystetstvo ta khudozhniu krytyku Ukrainy KhKh stolittia: Vybrani statti riznykh rokiv. Kyiv: A+S, 2006. Knyha persha: Formuvannia ta rozvytok natsionalnoi mystetskoï shkoly i mystetstvoznavchoi nauky v Ukraini KhKh stolittia / IPSM AMU. 268 s.: il.
2. *Kondel-Perminova N.* Metateatr na Podoli v Kyievi // *Khudozhnia kultura.* Aktualni problemy: nauk. visnyk. Kyiv: IPSM NAM Ukrainy, 2017. Vyp. 13. S. 181–212.
3. *Gidion Z.* Prostranstvo, vremya, arhitektura / per. s nem. Moskva: Stroyizdat, 1984. 455 s.
4. *Dzhenks Ch.* Yazyik arhitekturyi postmodernizma / per. s angl. Moskva: Stroyizdat, 1985. 136 s.
5. *Nikitin V., Chudnovskiy Yu.* Metatektura. Kiev: Optima, 2016. 316 s.
6. *Anatolii Makarov.* Restavrator utrachenoho chasu // *Panchenko V.* Literaturnyi landshaft Ukrainy. KhKh stolittia. 50 «slaidiv». Kyiv: Yaroslaviv Val, 2019. S. 459–466.
7. *Smirnaya L., Hamatov V., Puchkov A.* Modernoe, sovremennoe i noveyshee iskusstvo. Popyitka osmysleniya ponyatyi // *Suchasne mistetstvo.* Kiyiv: IPSM NAM UkraYini, 2016. Vip. XII. S. 158–168.
8. *Buriak O. P.* Protsesy ta instytuty vidtvorennia arkhitekturnoho profesionalizmu u vitchyzniani arkhitekturi 2-yi pol. XX — poch. XXI st.: Dys. ... d-ra arkhitektury. Kharkiv, 2015. 395 s.

Kondel-Perminova N.

Architectural and Art Criticism in Ukraine: State and Prospects

Abstract. The article discusses current features of architecture and art criticism in Ukraine that occurred due to specific circumstances of the Soviet period. Leading development directions of domestic critical activity have been determined; they are aimed at overcoming consequences of destructive processes in new socio-economic conditions of the twentieth century. Special emphasis has been made on significance of architecture criticism for developing a public discourse on architecture, for embedding architecture into structures of art market.

Keywords: criticism, activity, communication, architecture history, art history.

Кондель-Перминова Н.

Архитектурная и художественная критика в Украине: Состояние и перспективы

Аннотация. Рассматриваются особенности современного состояния архитектурной и художественной критики в Украине, обусловленные специфическими обстоятельствами советского периода. Определяются ведущие направления развития отечественной критической деятельности, ориентированные на преодоление последствий деструктивных процессов ХХ века в новых социально-экономических условиях. Подчеркивается значение архитектурной критики для формирования широкого публичного архитектурного дискурса, для внедрения архитектуры в структуры арт-рынка.

Ключевые слова: критика, деятельность, коммуникация, архитектуроведение, искусствоведение.